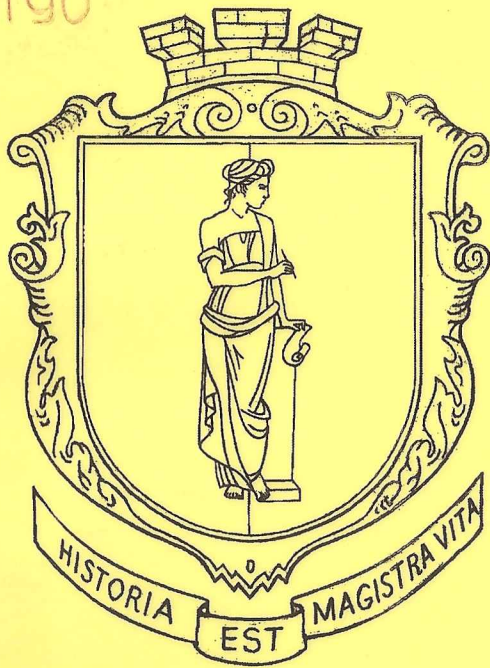

94 (100) (082)
190

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 2

КОЖУХАР О.І.
доцент, кандидат
історичних наук
ЛІТВІНОВА Є.
студентка II курсу
історичного факультету

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ

За останню третину ХХ століття у країнах Центральної і Східної Європи сталися кардинальні зміни, пов'язані з трансформацією суспільного ладу, політичних та економічних систем. В ході антитоталітарних революцій було ліквідовано соціалістичний лад, а комуністичні партії втратили свій колишній вплив.

Перед незалежними постсоціалістичними державами стало стратегічне завдання – провести широкомасштабну політичну і економічну трансформацію на основі загальносвітових і цивілізаційних принципів. Формування демократичної правової держави, парламентської демократії, становлення політичного плюралізму і громадянського суспільства є основним змістом політичної трансформації.

Неодмінною умовою політичної трансформації, виявом процесу демократизації є утворення ефективної багатопартійної системи. Світовий досвід показує, що характер партійної системи виступає важливим індикатором результативності політики і ступеня консолідації демократії, має визначальне значення для проведення реформ і функціонування всієї політичної системи.

Політична трансформація в Польщі і Україні розпочалася майже одночасно – на рубежі 90-х рр. ХХ ст. і проходила за досить схожими схемами. Але результати політичного реформування в цих країнах принципово різні. Тому необхідно дослідити кращий досвід постсоціалістичних трансформацій в Польщі, зробити порівняльний аналіз з тими процесами, які відбуваються в Україні, урахувати і негативний, і позитивний досвід для пошуку власних оптимальних моделей політичного розвитку, функціонування партійної системи.

Проблеми політичної трансформації постсоціалістичних країн Центрально-Східної і Східної Європи, в т.ч. Польщі і України, є одними з пріоритетних досліджень, як вітчизняних,

так і зарубіжних істориків, політологів, соціологів. Так, в колективній монографії “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти” українські науковці розглянули становлення політичної системи сучасної України, проаналізували варіанти політичної трансформації держав ЦСЄ, намагалися виявити загальні закономірності і особливості цих процесів в окремих країнах світу [16]. В.Дем’янець проаналізував політичну та соціально-економічну трансформацію в Польщі у 90-х роках [8]. Г.Зеленько здійснила порівняльний аналіз політико-владних структур Польщі та України в сучасних умовах [11].

Російські вчені опублікували фундаментальне дослідження, в одному з томів якого (ч.1-2), ґрунтовно і всебічно проаналізували як загальні процеси системної трансформації, так і особливості розвитку усіх постсоціалістичних країн ЦСЄ у 90-х роках [17; 18]. Ряд публікацій присвячено трансформаційним процесам в Польщі [5; 6; 7].

Але предметом дослідження не стали питання зародження і розвитку партійних систем в Польщі і Україні. Автори лише побіжно, виходячи з мети і завдань своїх робіт, висвітлюють цю багатогранну проблему. Разом з тим, ряд дослідників присвятили свої публікації становленню і розвитку партій в Україні, Польщі та інших країнах [9; 10; 15; 20]. Особливу увагу привертає стаття молодого російського вченого А.Щербака, в якій на прикладі Польщі, Росії і України проведено порівняльний аналіз виборчих законів, коаліційної політики і дефрагментації партійних систем [20].

В даній статті автори розроблять спробу на основі порівняльної (компаративної) методології розкрити процес становлення і розвитку партій, формування багатопартійної системи, перетворення партій в “локомотиви” політичної трансформації, важливий чинник демократії і становлення громадянського суспільства в Польщі та Україні.

Аналіз становлення партійних систем в Польщі та Україні дає підставу говорити, що всі партії в Польщі та Україні за типом формування можна умовно поділити на декілька груп:

а) партії, які утворилися з опозиційних рухів антитоталітарної спрямованості;

б) партії, які вийшли з політичної системи соціалізму і пристосувалися до нових політичних і соціально-економічних умов;

в) партії, які виникли в ході політичної та соціально-економічної трансформації.

Так, в Польщі ще у вересні 1976 р. утворився опозиційний рух Комітет захисту робітників (КЗР), який через деякий час дістав нову назву – Комітет соціального самозахисту (КСС - КЗР). Його організаторами були Я.Куронь, А.Міхник та Я.Ліпський. Згодом КСС-КЗР практично перетворився у своєрідного координатора опозиційної до влади діяльності в країні. 1 вересня 1979 р. кілька нелегальних угруповань, що сповідували традиційні концепції польського національного-визвольного, демократичного, селянського і соціалістичного рухів поч. ХХ ст., створили Конфедерацію незалежності Польщі (КНП) [29, 294-295]. До 1988 р. вона діяла нелегально, зареєстрована у серпні 1990 р. Виступає з антикомуністичних позицій, за соціальну модель ринкової економіки з обмеженим притоком іноземного капіталу [18, 84].

Влітку 1980 р. на хвилі страйкової боротьби утворилось вільне, незалежне від ПОРП і працедавців профспілкове об'єднання “Солідарність”. 10 листопада 1980 р. нова профспілка була офіційно зареєстрована. Вона об'єднувала понад два десятки нелегальних груп різноманітного спрямування. У 1981 р. “Солідарність” налічувала майже 10 млн. членів або більше 80% працівників промисловості [5,101; 17,83].

На початку 80-х рр. в Польщі поряд з “Солідарністю” утворилась велика кількість інших нелегальних груп і організацій різного політичного спрямування – від соціал-демократичного до християнсько-демократичного, пацифістського і консервативного. Всі ці політичні сили можна назвати “протопартіями”, політичними клубами. Але саме вони заклали основи майбутньої партійної системи.

В Україні протягом 60-х - першої половини 80-х рр. діяли різні малочисельні групи. Їх перетворення у масові громадські рухи відбулося уже в період перебудови. Більшість українських науковців вважають початком багатопартійності утворення в 1989 р. Народного Руху України за перебудову [15, 68-77]. В складі цієї суспільно-політичної організації були і члени комуністичної партії, і її противники, члени і активісти Української Гельсинської спілки. НРУ швидко еволюціонував до правочентри-

стської антикомуністичної опозиції. Крім того, в 1989 р. розгорнули діяльність Українська національна партія, Українська народно-демократична ліга тощо. З 1989 по 1991 р. утворилося понад 20 політичних партій і об'єднань. Цьому сприяло рішення III з'їзду рад народних депутатів СРСР (березень 1990 р.) про скасування ст.6 Конституції СРСР про керівну роль КПРС у суспільстві [14, 317].

І "Солідарність", і НРУ та інші опозиційні до комуністичних режимів рухи і об'єднання стали своєрідною базою для створення нових партій. В 1987 р. з "Солідарності" виділилися ряд політичних організацій і груп – "Згода центристських сил", "Громадський рух – демократична дія" та ін. В цілому на базі "Солідарності" виникло близько 30 партій і організацій [18, 84]. Подібні процеси відбувалися і в Україні: з Руху протягом 1990-1991 р. з різних причин вийшли ряд активістів, які утворили нові партії. Так, у квітні 1990 р. відбувся установчий з'їзд Української республіканської партії, а у червні утворилась Українська селянська демократична партія. В грудні 1990 р. на установчому з'їзді утворилась Демократична партія України. Серед засновників партії – відомі письменники І.Драч, Д.Павличко, В.Яворівський, літературознавці В.Дончак і Ю.Цеков, економісти В.Черняк і М.Швайка, правозахисник Ю.Бадзьо [14, 320-322].

До другої групи партій слід віднести партії, які вийшли з колишньої соціалістичної системи і пристосувалися до нових реалій. При цьому слід зазначити, що всередині правлячих комуністичних партій виникли опозиційні кола і групи, які і утворили оновлені партії. В Польщі частина делегатів останнього, IX, з'їзду ПОРП (січень 1990 р.), заснували нову партію – Соціал-демократія Республіки Польща (СДРП). В своїх програмних документах вона заявила про підтримку побудови парламентської республіки, реалізацію соціальної справедливості, розбудову громадянського суспільства та ринкової економіки з втручанням і відповідальністю держави [10]. Крім того, частина політичних членів ПОРП увійшла до Союзу польських комуністів "Пролетаріат" і Польської радикальної лівої партії (ПРЛП) [19, 150].

Польська селянська партія (ПСП) утворилась у 1990 р. на основі Об'єднаної селянської партії, союзниці ПОРП в період соціалізму. Виступає з позицій неогаризму, відзначає необхід-

ність сильного державного і кооперативного секторів, домагається захисту найбідніших прошарків населення. Напередодні парламентських виборів (вересень 2001 р.) ПСП налічувала близько 200 тис. членів [8,13; 13,12].

В 1987 р. в межах КПРС було створено загальносоюзна “демократична платформа”. В лютому 1990 р. в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Львові та інших містах виникають осередки, а 1 березня 1990 р. відбулася I республіканська конференція “Демплатформи в КПУ”. Еволюція цієї організації привела до утворення 1-2 грудня 1990 р. на установчому з’їзді Партії демократичного відродження України (ПДВУ), що налічувала більше 2,3 тис. членів партії. Керівним органом ПДВУ стала Координаційна рада, яку очолили заступник голови Верховної Ради УРСР В.Гриньов, О.Ємець, В.Філенко, В.Хмелько, М.Попович [14, 320].

У травні 1990 р. частина комуністів, які вийшли з КПУ, а також безпартійні зробили спробу провести установчий з’їзд об’єднаної соціал-демократичної партії України. Але утворилися 2 фракції – “праві” (“соціальні демократи”), які проголосили себе Соціал-демократичною партією України, і “ліві” соціал-демократи, що оголосили про створення Об’єднаної соціал-демократичної партії України (ОСДПУ). Чисельний склад цих партій складав 800-1000 членів кожна. Уже в 1992 р. з’їзди СДПУ і ОСДПУ ухвалили рішення про об’єднання і створення Соціал-демократичної партії України (об’єднаної) [14, 322-323].

Після прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту про проголошення незалежності України був підписаний Указ Президії Верховної Ради “Про заборону діяльності Компартії України”. Однак вже 26 жовтня 1991 р. відбувся з’їзд частини колишніх комуністів, які проголосили створення Соціалістичної партії України (СПУ), лідером якої став О.О.Мороз. 25 листопада 1991 р. СПУ було зареєстровано Міністром України [14, 332].

В 1993 р. на політичній арені з’явилась новостворена Комуністична партія України, яка стала однією з самих масових партій. Вона виступає за повернення до планової економіки, суспільної власності та відновлення СРСР.

В ході політичної та соціально-економічної трансформації в Польщі та Україні утворився цілий ряд партій різних політичних напрямків. Так, в червні 1992 р. в Польщі з постсолідаристських угруповань виник Союз праці (або Унія праці) – невелика політична партія соціал-демократичної орієнтації. В своїй про-

грамі і діях намагається поєднати соціалістичну ліву «Солідарності» з демократією. Вона виступає за соціальну ринкову економіку, проти дискримінації державного і кооперативних секторів [18, 82].

На початку 90-х років процес розпаду «Солідарності» привів до утворення Демократичного союзу і Ліберально-демократичного конгресу, які в квітні 1994 р. об'єдналися в Союз свободи (або Унію свободи). І в економічному, і в ідейному аспектах він є політичною партією ліберально-демократичного напрямку. В кінці 90-х років партія налічувала більше 22 тис. членів, мала чіткі організаційні структури у всіх воєводствах країни [18, 83].

В травні 1990 р. при підтримці лідера «Солідарності» Л.Валенси була утворена Угода центристських сил, яка активно виступала за ринкову економіку при обмеженому втручанні держави, розширення прощарку власників шляхом тотальної приватизації [6, 70].

В Україні в пострадянський період продовжувався процес становлення багатопартійності. За дуже короткий час утворилося десятки політичних партій досить різнобарвного політичного спектра. Так, якщо до проголошення незалежності в Україні було зареєстровано 4 партії, в грудні 1993 – 27, на початку 1998 р. – 52 партії [4, 591]. Серед них Ліберально-демократична партія України, Ліберальна партія України, Партія економічного відродження, Партія регіонів, Демократичний союз, Українська національна асамблея – Українська народна самооборона, Соціал-демократичний союз, Прогресивно-соціалістична партія України, Партія зелених, Аграрна партія та ін.

В Польщі відновили свою діяльність так звані історичні, традиційні партії, які діяли до утвердження комуністичного ладу: Польська соціалістична партія (ППС), Національна партія (ендеки).

Уже в перші роки постсоціалістичної трансформації і в Польщі, і в Україні почало створюватися правове поле для утворення і діяльності політичних партій і формування багатопартійності. В Польщі 29 грудня 1989 р. було скасовано ст.3 Конституції країни щодо «керівної ролі ПОРП». Для створення партій за Законом про політичні партії (липень 1990 р.) необхідно було 15 підписів і юридичну адресу. Для реєстрації не потрібно було надавати ні статуту, ні програми партії [7, 42]. В Україні 29

вересня 1990 р. Президія Верховної Ради прийняла постанову “Про порядок реєстрації громадянських об’єднань”, а 14 листопада внесла доповнення до неї. В них зазначилося, що для реєстрації необхідно надати програму і статут партії, яка повинна мати не менше 300 осіб [3]. Це сприяло швидкому утворенню значної кількості невеликих партій, які сформувалися для вирішення конкретних завдань. Тобто, почала формуватися атомізована партійна система, що є об’єктивним і закономірним явищем для усіх постсоціалістичних країн Європи і зумовлене переходом від авторитарної системи до плюралістичної. А це призвело (поряд з іншими чинниками) до політичної дестабілізації, непримиренної боротьби окремих партій навіть у межах однієї частини політичного спектру.

Динаміка зростання політичних партій в Україні була такою: у 1990 р. виникає одна політична партія, у 1991 – ще 5, у 1992 – 7, у 1993 – 15, у 1995 – 3, у 1996 – 5, у 1997 – 10 партій. На 1 січня 1998 р. діяло 52 політичних партії, а на березень 2002 р. їх було вже 128 [12, 609].

В Польщі за десятирічний період постсоціалістичного реформування діяло майже 300 партій.

Разом з тим, в обох країнах було здійснено спроби обмежити масову появу невеликих партій. Так, в Законі України “Про об’єднання громадян” (1992 р.) вказувалось, що заява про реєстрацію партії “повинна бути підтримана підписами не менш, як однієї тисячі громадян” [1, 116-117]. В квітні 2001 р. Законом України було визначено порядок утворення, державної реєстрації, діяльності та ліквідації політичної партії. В Польщі на початку 2001 р. Сейм прийняв новий Закон про політичні партії, за яким було значно ускладнено процедуру реєстрації і передбачено процес перереєстрації політичних партій. Після перереєстрації, перед парламентськими виборами (вересень 2001 р.) в Польщі залишилось 35 політичних партій – проти 300, які діяли на початку 2001 р. Тим самим завершилось кількісне зростання партій і почався період більш якісної, професійної роботи партій з електоратом, пошук нових технологій тощо.

Важливим чинником становлення багатопартійності і утвердження ефективної партійної системи, каталізатором укрупнення політичних партій стають чинні виборчі закони і проведені на їх підставі президентські і парламентські вибори.

В Польщі перші вільні багатопартійні вибори відбулися в 1991 р. за чистою пропорційною системою. На 460 місць в Сеймі претендувало більше 100 партій. Тобто, виборцям було запропоновано більш широкий, ніж у 1989 р. спектр ідейно-програмних положень. Формальну перемогу одержав Демократичний союз Т.Мазовецького (12,3%). Друге місце – Союз демократичних лівих сил (12%). В цілому, у парламент увійшло 29 політичних партій і об'єднань, при чому 11 із них – лише одним депутатом [19, 93]. В травні 1993 р. з ініціативи президента Польщі Л.Валенси був прийнятий новий закон про вибори до парламенту, який зберіг пропорційну систему, але запровадив 5%-й виборчий бар'єр для політичних партій і 8%-й – для коаліцій [18, 154]. Закон стимулював створення більших політичних об'єднань. Зміни електоральної формули в Польщі більше не було. Парламентські вибори 1997 і 2001 років відбувалися за цим же законом. І все це сприяло новому етапу еволюції партійної системи. Були створені умови для формування системи поміркованого плюралізму. Так, на виборах 1993 р. взяли участь 34 виборчих об'єднання і блоки. 5%-й бар'єр здолали тільки 6. Союз демократичних лівих сил отримав 20,4% голосів виборців, Польська селянська партія – 15,5%, Союз праці – 7,3%, Демократичний союз – 10,6%, Конфедерація незалежної Польщі – 5,8%, Безпартійний блок підтримки реформ – 5,4% [20, 51-52].

В сеймі соціал-демократи отримали 37,17% усіх місць, аграрії – майже 29%. Справа в тому, що дрібні партії виступали на виборах самостійно і кожна з них не змогла подолати 5%-й рубіж. Таким чином вони втратили 35% голосів.

В сенаті СДЛС завоював 37 місць, Польська селянська партія – 36, профсоюз “Солідарність” – 9, Демократичний союз – 4.

Союз демократичних лівих сил створив коаліцію з Польською селянською партією і в сеймі з депутатів цих партій утворилась стабільна парламентська більшість: дві фракції разом мали 65,9% усіх місць [7, 50].

У програмах лівих партій і практичній діяльності лівоцентристського уряду відбулися зміни, пов'язані з проявами лібералізму в ході економічної трансформації на принципах соціальної ринкової економіки, справедливого розподілу тягаря соціально-економічних реформ, соціальної підтримки малозабезпечених верств населення. Така політика обумовила перемогу саме лідера СДЛС О.Квасневського на президентських виборах 1995 р.: у

другому турі він отримав 51,72% голосів виборців, а Л.Валенса – 48,28%. 23 грудня 1995 р. на засіданні Національних зборів О.Квасневський присягнув як новий президент Республіки Польща [7, 50].

Перед черговими парламентськими виборами в середині 1996 р. профсоюз “Солідарність” і ще ряд правих партій і організацій, які ведуть свій родовід з “Солідарності”, об’єдналися в єдиний блок “Акція виборча “Солідарність” (АВС). На парламентських виборах 21 вересня 1997 р. брали участь 22 виборчих об’єднання і блока. Членство в Сеймі здобули представники 5 коаліцій. Партійний склад Сейму третього скликання: “Акція виборча “Солідарність” – 201, СДЛС – 164, Союз свободи – 60, Польська селянська партія – 27, Рух за відродження Польщі – 6 [8, 33]. Перемогу здобула “Акція виборча “Солідарність”, яка вступила в коаліцію з ліберальним Союзом свободи Л.Бальцеровича. Вони отримали 56% місць в парламенті і сформували уряд [20, 51].

Напередодні виборів до Сейму Республіки Польща в 2000 р. коаліція “Акція виборча “Солідарність” розпалась. Правоцентристські партії не змогли створити нову коаліцію. НАТОмість Союз лівих демократичних сил на виборах виступав в коаліції з Союзом праці. За них проголосувало 41% виборців. Ця коаліція скооперувалася ще з однією лівою партією – Польською селянською партією і це дало можливість лівим сформувати уряд – вони контролювали 50% місць в парламенті [19, 51]. “Постсолідарницькі сили” залишились поза парламентом, а на політичній арені з’явилися нові політичні партії: центристська “Самооборона”, права “Громадянська платформа”, націоналістична Ліга польських родин.

В Україні процес становлення багатопартійної системи йшов значно повільніше. До 1994 р. працював парламент, який був обраний за мажоритарною системою ще в 1990 р. Лише близько 100 депутатів представляли опозиційні сили. Перші вибори до Верховної Ради незалежної України відбулися навесні 1994 р. і знову за старою виборчою системою. Кандидату потрібно було набрати абсолютну більшість голосів. Якщо жоден з кандидатів у депутати не набрав необхідної кількості голосів, то для двох найбільш успішних призначався другий тур, в якому потрібно було набрати просту більшість голосів виборців. Результатом використання цієї системи стало переважання незалежних кандидатів. Крім того, вона не сприяла розвитку великих політичних партій і гальмувала політичне структурування парламенту.

Різні політичні сили розробляли різні варіанти нового виборчого закону. Але через внутрішні неузгодженості Верховна Рада довго не могла його прийняти. Президент України Л.Д.Кучма чотири рази ветоував закон. І лише в 1997 р. був прийнятий новий закон. В Україні було запроваджено змішаний мажоритарно-пропорційний тип виборчої системи: половина депутатів (250) стали обиратися в одномандатних мажоритарних округах за системою відносної більшості, друга половина – за партійними списками, які подолали чотиривідсотковий бар'єр [2, 117-183].

На виборах 1994 р. до Верховної Ради передвиборчих коаліцій не існувало. Незалежні кандидати отримали 49,7% місць у парламенті. Виборча система не заохочувала політичні партії і рухи до об'єднання.

Наступні парламентські вибори 1998 р. відбувалися за новою виборчою системою. До Верховної Ради потрапило дев'ять партій і один блок. За Комуністичну партію України віддали свої голоси 24,65% виборців, за блок Соціалістичної партії та Селянської партії України – 8,6%, за Прогресивно-соціалістичну партію – 4,04%. Народний рух України отримав 9,4% голосів, СДПУ(о) – 4,01%, Партія зелених – 8,6%, НДП – 5,01%, “Громада” – 4,68% і т.д. [20, 57-58].

Перед виборами 2002 року було створено 3 блоки: проурядовий “За єдину Україну” і опозиційний – “Наша Україна” та блок Юлії Тимошенко. За результатами виборів до парламенту потрапило лише 3 блоки і 3 партії. Блок “Наша Україна” заручився підтримкою 23,57% виборців, блок Ю.Тимошенко – 7,26%, блок “За єдину Україну” отримав 11,77% голосів. Дві ліві партії – КПУ і СПУ отримали відповідно 19,98% і 6,87% виборців, а СДПУ(о) – 6,27% [20, 56].

Але, згідно з Конституцією України, українські політичні партії не беруть участі у формуванні уряду. Крім того, до цього часу не прийнято закони про парламентську більшість і опозицію. І тому більшість формується “з гори”, Президентом і виконавчою владою. Таким прикладом є штучне створення парламентської більшості навколо блоку “За єдину Україну” після парламентських виборів 2002 року. Блок “Наша Україна” здобув більшість голосів виборців і фактично переміг на виборах, але шляхом залучення до фракції “За єдину Україну” депутатів-мажоритарщиків остання утворила більшість у Верховній Раді з відповідними правами, повноваженнями і прерогативами. Слаб-

кі, атомізовані політичні партії виявляються неспроможними суттєво впливати на державні владні інститути. Реальною силою стає “партія влади” – прошарки номенклатури, представники держaparату, керівники економіки, бізнесмени тощо.

Таким чином, процес становлення партій і партійних систем в Польщі та Україні є досить схожим. Спрощений механізм реєстрації політичних партій на початку 90-х років, привів до появи великої кількості малих партій. Вагомим чинником укрупнення партій були виборчі закони і нові закони, за якими було ускладнено процедуру їх реєстрації. Це привело до того, що на 2001 рік у Польщі закінчився так званий екстенсивний період і в розвитку партій, і в політичному розвитку взагалі. В Україні через зволікання з запровадженням пропорційного виборчого законодавства, відсутність середнього класу, партійна система залишилась розбалансованою і недорозвиненою. Використання досвіду Польщі, реалізація політичної реформи сприятиме створенню дієвої консолідованої партійної системи, структурованого парламенту, коаліційному принципу формування уряду, подальшому успіху демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про об’єднання громадян” // Закони України. – К., 1996. – Т.7.
2. Закон України “Про вибори народних депутатів” // Закони України. – К., 1997. – Т.13.
3. Постанови Президії Верховної Ради УРСР “Про порядок реєстрації громадських об’єднань” від 29 вересня 1990 року; Доповнення до Постанови Президії Верховної Ради УРСР “Про порядок реєстрації громадських об’єднань” від 14 листопада 1990 року // Відомості Верховної Ради. – 1990. – 15 листопада.
4. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2002.
5. Брониславський Е., Вачнадзе Г. Польський діалог: События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западно-германских и французских журналистов. – Тбилиси, 1990.
6. Бухарин Н., Миронов В. Политические силы в постсоциалистических обществах // Общественные науки и современность. – 1992. - №1.
7. Бухарин Н.И., Синицкая И.С., Чудакова Н.А. Польша: десять лет по пути реформ // Новая и новейшая история. – 2002. - № 4.
8. Дем’янець В. Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90-х роках // Людина і політика. – 2000. - № 4.

9. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. - № 1.
10. Дружбинский В. Левый марш // Зеркало недели. – 2002. – 30 ноября.
11. Зеленько Г. Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації // Людина і політика. – 2000. - № 2.
12. Литвин В.Н., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України. – К., 2002.
13. Осадчук Б. Червоно-зелений Кабмін у Польщі // ПіК. – 2001. – №38-39.
14. Політична історія ХХ століття. – К., 2001.
15. Томенко М. Партійна політика в Україні // Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К., 1995.
16. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М.Рудича. – К., 2002.
17. Центрально-Восточная Европа во второй половине ХХ века. В 3т. Т.3. Трансформации 90-х годов. Ч.1. – М., 2002.
18. Центрально-Восточная Европа во второй половине ХХ века. В 3т. Т.3. Трансформации 90-х годов. Ч.2. – М., 2002.
19. Центральноевропейские страны на рубеже ХХ-ХХІ вв. Аспекты общественно-политического развития. Историко-политологический справочник. – М., 2003.
20. Щербак А.Н. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4.
21. Яровий В.Г. Історія західних і південних слов'ян у ХХ ст.: Курс лекцій. – К., 1996.

ВСТОХІНА В.О.
доцент, кандидат
історичних наук

ЗАГАЛЬНІ НОТАТКИ ВИКЛАДАЧА ЩОДО ТОГО, ЯК І ЧОГО МИ НАВЧАЄМО СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

Теоретично педагогіка вищої школи і методика навчання у ВНЗ існують. Проте перебувають вони в якомусь іншому вимірі, ніж повсякденна робота викладача, залишаючись для нього своєрідною абстракцією, згадки про яку пов'язані переважно зі